

**COMISIA PREZIDENȚIALĂ
PENTRU ANALIZA DICTATURII COMUNISTE
DIN ROMÂNIA**

RAPORT FINAL

București
2006

Membrii Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România:

Președinte: Vladimir Tismăneanu

Membri: Sorin Alexandrescu, Mihnea Berindei, Constantin Ticu Dumitrescu, Radu Filipescu, Virgil Ierunca, Sorin Ilieșiu, Gail Kligman, Monica Lovinescu, Nicolae Manolescu, Marius Oprea, H.-R. Patapievici, Dragoș Petrescu, Andrei Pippidi, Romulus Rusan, Levente Salat, Stelian Tănase, Cristian Vasile, Alexandru Zub.

Experți: Hannelore Baier, Ioana Boca, Stefano Bottoni, Ruxandra Cesereanu, Radu Chiriță, Adrian Cioflâncă, Dorin Dobrințu, Robert Fürtos, Armand Goșu, Constantin Iordachi, Maria Mureșan, Germina Nagăț, Eugen Negrici, Novák Csaba Zoltán, Olti Agoston, Cristina Petrescu, Anca Șincan, Virgiliu Țărău, Cristian Vasile, Smaranda Vultur.

La redactarea Raportului au mai colaborat: Gheorghe Boldur-Lățescu, Igor Cașu, Adriana Fleancu (corectură), Mihaela Ghimici (traducere), Lázok Klára, Shlomo Leibovici-Laiș, László Márton, Nagy Mihály Zoltán, Cristina Spătărelu (secretariat tehnic), Ioan Stanomir, Cătălin Augustin Stoica, Marian Zăloagă.

CUPRINS

Lista abrevierilor	7
Introducere. Natura, scopul și efectele regimului totalitar comunist în România, 1945-1989.....	9
Regimul comunist în România: repere istoriografice.....	21
CAPITOLUL I Partidul Comunist Român.....	30
Rolul consilierilor sovietici	121
Alegerile în România comunisă.....	130
Destructurarea societății civile.....	133
Organizațiile de masă. Uniunea Tineretului Comunist.....	138
CAPITOLUL II Represiunea.....	158
Genocidul comunist în România	158
Securitatea – instrument al Partidului	168
Legislația cu caracter represiv în România comunistă	188
Cronologia și geografia represiunii.....	198
Recensământul populației concentraționare.....	210
Sistemul penitenciar în România comunistă.....	232
Studii de caz.....	234
Deportările și dislocările de populații din România anilor 1950. Instituția domiciliului obligatoriu.....	290
Universul concentraționar reflectat în memorialistica românească	308
Rezistența armată anticomunistă	320
Mișcările studențești din 1956.....	334
Proteste muncitorești în România comunistă.....	345
Disidența în regimul comunist. Considerații generale: disidență, rezistență, exil, cooptare.....	360
Disidența religioasă.....	377
Securitatea și metodele de recrutare a informatorilor.....	383

CAPITOLUL III Societate, Economie, Cultură.....	397
Instituțiile juridice.....	397
Economia de comandă.....	407
Colectivizarea agriculturii: decizie politică, etape, rezistență și represiune.....	425
Criza economică a anilor 1980. Chestiunea penuriei.....	442
Regimul comunist și cultele religioase.....	447
Reforma învățământului și implicațiile sale. Educație și ideologie în primul deceniu comunist.....	473
Ideologie și teroare. Monopolul asupra vieții culturale.....	489
Politica demografică a regimului Ceaușescu.....	510
Situația minorităților naționale.....	523
Represiuni comuniste în Moldova sovietică.....	578
Metode de control societal în perioada ceaușistă.....	597
Controlul spațiului locativ	617
Revoluția din 1989.....	620
Concluzii. Necesitatea analizei, repudierii și condamnării regimului comunist.....	628
Biografiile nomenclaturii.....	646

Represiunile comuniste în Moldova sovietică

Odată cu declanșarea Perestroikăi și proclamarea independenței Republicii Moldova, a început un proces de redefinire a valorilor cultivate intens de propaganda sovietică pe parcursul anilor și inculcate în memoria colectivă a societății. În particular, s-au pus în discuție cu o deosebită acuitate încă de la sfârșitul anilor 1980 următoarele chestiuni: cauzele obiective și subiective ale foametei din 1946-1947, consecințele procesului de colectivizare a agriculturii, așa-numitul proces de deschiaburire inițiat de organele republicane de partid, proporțiile și consecințele deportărilor masive ale populației RSSM în regiunile îndepărtate ale Rusiei și Kazahstanului. Recuperarea acestor momente tragice din primul an de ocupație sovietică și anii imediat postbelici a delegitimat însăși existența regimului comunist și a contribuit la colapsul definitiv al Uniunii Sovietice.

Studiul de față își propune un scop triplu: 1) să evidențieze cele mai tragice momente din istoria postbelică a Republicii Moldova, adică deportările, represiunile și foametea în masă din perioada stalinistă; 2) să scoată la iveală unele trăsături specifice ale fenomenului represiv pe baza unui studiu de caz; și 3) să avanseze o cifră estimativă a numărului *victimelor politice* ale regimului comunist sovietic în fosta RSSM, inclusiv o estimare privind componența etnică a deportaților.

Exemplul basarabean se distinge în ansamblul arealului românesc prin faptul că, în comparație cu România, Basarabia a cunoscut experiența comunistă în varianta sa clasică, sovietică. Dacă în România inamicii regimului comunist erau identificați de regulă din rândurile „claselor exploatare”, în Uniunea Sovietică, mai ales în republicile naționale preponderent rurale, dușmanul de clasă coincidea adesea cu o anumită comunitate etnică. Stalin însuși obișnuia să spună că „problema țărănească constituie baza, chintesența chestiunii naționale; în esență, problema națională nu este altceva decât chestiunea țărănească”¹. Teroarea comunistă în ex-RSS Moldovenească a avut caracteristici specifice Gulagului din URSS, în care factorul etnic a jucat, direct sau indirect, un rol deloc neglijabil². O altă deosebire importantă față de România, este că în Moldova sovietică cetățenii născuți pe teritoriul republicii puteau să se identifice drept ruși, ucraineni, evrei, găgăuzi, bulgari etc, dar în nici un caz drept români. Simplul fapt de a spune că ești român era calificată drept acțiune împotriva statului sovietic, etichetată ca naționalism și pedepsită conform articolului 71 al Codului Penal al RSS Moldovenești³. În perioada stalinistă, naționalismul, adică simplu fapt de a-ți asuma identitatea românească, era sancționat de regulă cu deportarea în Siberia. După moartea lui Stalin, a fi român continuă a fi o crimă, dar susceptibilă de o pedeapsă mai puțin aspră – ostracizarea din societate. Chiar folosirea alfabetului latin cade sub incidența acțiunilor antisovietice. Cazul cel mai cunoscut este acela a lui Victor Stratan, care, în 1967, fiind doctorand la catedra comunism științific de la Universitatea din Chișinău și membru al comisiei de examen de stat, semnează din neatenție câteva diplome în litere latine. Drept urmare, este exmatriculat de la doctorat și marginalizat pentru totdeauna din sistemul de

¹ Iosif Stalin, *Socineniia*, vol. 7, Moscova, 1953, p. 71.

² Printre primii autori care au susținut caracterul de genocid etnic al represiunilor staliniste este istoricul american Robert Conquest, *Harvest of Sorrow. Soviet Collectivization and the Terror-Famine*, Oxford, Oxford University Press, 1986 (versiunea românească, Humanitas 2003). Această optică este acceptată și de unii istoricii ruși. Vezi de exemplu A. A. Burykin, „Etnos i lichnost’ kak ob’ekt politiki v SSSR”, în V. B. Ubușaev (ed.) *Național’ naya politika sovetского gosudarstva: represii protiv narodov i problemy ih preodolenia*, Elista, 2003, p. 20.

³ A se vedea în acest sens, Elena Postică, *Cartea Memoriei*, 4 volume, Chișinău, Editura Știința, 1999-2005, care include sute de cazuri în care naționalismul constituie capul de acuzare.

învățământ⁴. Numai cei veniți din Bucovina de Nord, de regulă, aveau dreptul să se numească români, basarabienii puteau să se identifice doar ca moldoveni după naționalitate. Cu alte cuvinte, Moscova a încurajat prin toate mijloacele ridicarea identității regionale la statutul unei identități etno-naționale. Acest lucru a devenit mai evident după 1944, când România a intrat în sfera de influență sovietică, iar din decembrie 1947 a devenit „democrație populară” în stil sovietic, când justificarea în termenii ideologiei comuniste – în termenii de clasă⁵ – a pretenției asupra Basarabiei devine caducă. Respectiv, interesului geostrategic al Moscovei în regiune, în primul rând accesul la gurile Dunării și asigurarea securității portului Odessa, i se acordă o acoperire conceptuală aparent coerentă⁶, potrivit căreia moldovenii ar constitui o națiune aparte, mai apropiată prin destin istoric și cultură de poporul rus, ucrainean și alte popoare sovietice decât de națiunea română.

În ceea ce privește istoriografia actuală din Republica Moldova, majoritatea absolută a istoricilor, cu puține excepții, au abordat critic și au condamnat fărădelegile din perioada anilor 1940-1941 și 1944-1951, precum și tentativele sovietice de a crea o națiune moldovenească distinctă de cea românească. Primele publicații pe temă apar în anii Perestroikăi, inițiate mai întâi de scriitori și publiciști, cărora li s-au alăturat ulterior și istoricii⁷. O excepție notabilă o reprezintă scriitorul Ion Druță, care a condamnat foametea din 1946-1947 încă în plină „stagnare”, în epoca brejneviană, în romanul său din 1968 „Povara bunătății noastre”. Cenzurat inițial la Chișinău de Ivan Bodiul, prim-secretar al Partidului Comunist din Moldova, romanul a primit însă „undă verde” la Moscova, unde a apărut la editura „Izvestia” și a fost republicat în anul următor de către altă editură moscovită prestigioasă, „Molodaia Gvardia”. În acest roman, Druță arată că procesul de colectivizare a decurs cu mari abateri de la „legalitatea socialistă” și că foametea din anii 1946-1947 nu a fost cauzată în principal de secetă, ci de acțiunile autorităților sovietice⁸. După 1989, o grupare minoritară de istorici de la Chișinău, rămasă loială regimului comunist, a încercat să perpetueze mai mult sau mai puțin explicit interpretarea sovietică asupra represiunilor staliniste, dar aceste tentative au avut consecințe marginale⁹. În același timp este de remarcat că atunci când se adresează unui public specializat, aceiași autori preferă o abordare mult mai

⁴ Valeriu Cozma, *Istoria Universității de Stat din Moldova (1946-1996)*, Chișinău, Editura Universității, 1996, p. 488. Există și alte cazuri similare, vezi de exemplu Vladimir Beșleagă, *Conștiința națională sub regimul comunist totalitar (RSSM, 1956-1963)*, în „Destin românesc”, nr. 4, 1994, p. 99.

⁵ V. Dembo a fost unul dintre cei mai fervenți propagandiști ai acestei idei. El a formulat o teorie conform căreia basarabienii ar fi țărani care au fugit de pe moșiile boierilor munteni și moldoveni, *Idem. Sovetskaia Moldavia i bessarabskii vopros*, Moscova, Izdatel'stvo Moskovskogo otdela Obščestva bessarabcev, 1925 etc.

⁶ Referitor la argumente care susțin, din punct de vedere teoretic, existența „națiunii moldovenești”, a se vedea W. Feldman, *The Theoretical Basis for the Definition of Moldavian Nationality*, în R. S. Clem (ed.), *The Soviet West. Interplay between Nationality and Social Organization*, Praeger Special Studies in International Politics and Government, Praeger Publishers, New York, 1975, p. 46-59.

⁷ A. Bulat (ed.), *Îndemn la înălțare în istorie*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1989; *Deportări și neodeportări*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1990; Ilie Lupan (ed.), *Fărăma cea de pâine*, Chișinău, 1990; Mihai Gribincea, *Politica fiscală în RSS Moldova și foametea din anii 1946-1947*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3; 1990, Ion Țurcanu, *Foametea din Basarabia în anii 1946-1947*, Chișinău, Universitas, 1993; Elena Postică, „Armata Neagră: organizație patriotică de rezistență sau „bandă teroristă antisovietică?”, în *Țara*, 10 ianuarie 1995; Veronica Boldișor, „Noi am fost și am murit patrioți ai neamului românesc!...”, „Literatura și Arta”, 22 iunie 1995; Mitru Ghițiu, „Unele aspecte din mișcarea de rezistență antisovietică în Basarabia postbelică”, în *Analele Sighet, 2. Instaurarea Comunismului - între rezistență și represiune*, 1995; Anatol Petrencu, *Deportarea populației românești din Basarabia și alte crime ale autorităților sovietice săvârșite în iunie-iulie 1941*, în *Ibidem* etc.

⁸ Asupra contextului apariției cărții lui Druță, vezi Igor Cașu, „*Politica națională*” în *Moldova sovietică*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2000, pp. 67-68.

⁹ Este vorba, în special, de sinteza alternativă asupra istoriei Republicii Moldova, propusă de o grupare pro-comunistă ortodoxă. Vezi Andruščjak, V. E. Bojko, P. A. Byrnja, P. P. Žarkuckij, I. I. Platon, V. P. Russev, N. D. Skvorcova, A. Ju. Stratievskii, K. V. Tel'nov, N. P. Caranov, V. I. Čiaplygina, N. A. Šornikov, P. M. *Istoriia Respubliki Moldova. S drevneișih vremion do naših dnei*, Chișinău, Tipografia Academiei de Științe, 1997.

echilibrată și documentată¹⁰. Manualele școlare de istorie națională – *Istoria românilor*, aflate în circulație din 1990 până în 2006, la elaborarea cărora istoricii pro-sovietici n-au participat – reflectă paradigma liberală, antitotalitară în abordarea trecutului sovietic, inclusiv referitor la represiuni, deportări și foamete, or, ceea ce numim alternativ în acest articol în mod generic, Gulag¹¹. Bazele noii concepții despre istoria națională au fost puse prin declarația conferinței internaționale de la Chișinău din iunie 1991 și raportul acesteia care condamnă Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele acestuia pentru Basarabia și Bucovina de Nord¹². Condamnarea Pactului germano-sovietic este și unul din argumentele de bază invocate în declarația de independență a Republicii Moldova din 27 august 1991.

Pe de altă parte, accesul la arhivele epocii a fost restricționat după victoria Partidului Democrat-Agrar la alegerile parlamentare din februarie 1994, după ce, o perioadă scurtă accesul la numeroase dosare era practic neîngrădit, inclusiv la cele din arhivele fostului KGB de la Chișinău. Este de evidențiat de asemenea că un număr important de dosare au fost evacuate, în ultimii ani ai puterii sovietice, la Tiraspol.

Spre deosebire de România, în Republica Moldova după 1989 s-a acordat o atenție mai redusă recuperării memoriei victimelor regimului sovietic. Dacă în România există destule instituții și reviste specializate care se dedică problematicii în cauză, în partea stângă a Prutului există doar două secții minuscule de cercetare în istoria postbelică, una la Institutul de Istorie al Academiei de Științe și alta la Muzeul Național de Istorie. Nu există însă nici o revistă specializată exclusiv în istoria contemporană. Iar o emisiune televizată cu o largă audiență, precum *Memorialul Durerii* a Luciei Hossu-Longhin, nu a existat și este greu de imaginat că va fi inaugurată în următorii câțiva ani la televiziunea națională. Există o Asociație a Victimelor Regimului Totalitar comunist din Moldova, condusă actualmente de Vadim Pirogan, dar activitatea acesteia nu reușește să aibă un impact important asupra societății. Memoria victimelor regimului comunist este întreținută mai ales în rândurile profesorilor de istorie din școli și a elevilor datorită acțiunilor întreprinse de Asociația istoricilor din Moldova (președinți din 1990 fiind, pe rând, Alexandru Moșanu, Ion Țurcanu, Pavel Parasca, Anatol Petrencu, noul lider din 2006 fiind ales Gheorghe Palade). Problema diferenței dintre modul în care are loc recuperarea memoriei victimelor comunismului în România și Republica Moldova merită, în acest sens, un studiu special. Ne limităm aici doar la formularea unei ipoteze: basarabienii fac distincția între două feluri de comunism, cel stalinist, care e condamnat, și cel de tip brejnevian, care este perceput în memoria colectivă ca o perioadă relativă de prosperitate, atât în raport cu ceea ce a precedat-o, cât și, mai ales, a ceea ce a urmat-o.

RASSM, 1924-1940: „Basarabia în miniatură”

Pe parcursul întregii perioade interbelice, URSS nu a recunoscut Unirea Basarabiei cu România, efectuată în urma votului Sfatului Țării de la Chișinău din 27 martie 1918 și în conformitate cu dreptul popoarelor la autodeterminare (așa-numitul principiu Lenin-Wilson).

¹⁰ Este cazul lui Vladimir Țaranov, autorul capitolului cu privire la perioada imediat postbelică a sintezei din 1997. În publicații de specialitate, însă, analiza sa este mult mai echilibrată; Vladimir Țaranov, *O likvidajii kulacestva v Moldavii letom 1949 goda*, în „Otecestvennaia Istoriia”, nr. 2, 1996, pp. 71-79.

¹¹ O analiză succintă asupra istoriografiei de la Chișinău de după 1991 a se vedea în Igor Cașu, *Problema exterminării evreilor în timpul celui de-al doilea război mondial în istoriografia moldovenească post-sovietică*, în Viorel Achim, Constantin Iordachi (editori), *Transnistria și România. Problema Holocaustului*, București, Curtea Veche Publishing, 2004. Asupra altor aspecte istoriografice de după 1989, vezi Ion Țurcanu, *Istoricitatea istoriografiei. Observații asupra scrisului istoric basarabean*, Chișinău, Editura Arc, 2004.

¹² Alexandru Moșanu, *Pactul Molotov – Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, în „Moldova Suverană”, 27 iunie 1991; *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Chișinău, Editura Universitas, 1991.

În următorii ani după Unire, Moscova întreprinde o serie de acțiuni pentru a redobândi provincia pruto-nistreană, dar în urma eșecului conferinței româno-sovietice de la Viena și a insuccesului rebeliunii de la Tatarbuniar, decide crearea unei republici moldovenești dincolo de Nistru, pe teritoriul Ucrainei. Creată la 12 octombrie 1924, cu capitala la Balta, apoi după 1929 la Tiraspol, Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească avea menirea să permanentizeze la nivel internațional „problema basarabeană”¹³. În opinia unui propagandist din epocă, Vladimir Dembo, RASSM nu era altceva decât „Basarabia în miniatură”¹⁴. Basarabia devenea, din acest punct de vedere, o iredentă a RASSM, hotarul oficial al acesteia din urmă fiind fixat de altfel pe linia râului Prut, iar capitala – la Chișinău. Cu alte cuvinte, RASSM trebuia să devină un cap de pod în calea expansiunii sovietice în România și Balcani, așa cum se menționează chiar în memoriul comuniștilor români și basarabeni din 4 februarie 1924, ce revendica constituirea unei republici moldovenești. Noua republică autonomă nu își justifica decât parțial denumirea, întrucât în 1925 numai 34,3% din populația acesteia era alcătuită din moldoveni/români, în scădere la 28,5 % la 1939 (cca. 170 000 persoane). Restul populației era alcătuit din ucraineni – 50,5 %, ruși - 5,5%, evrei – 4,8 %, alte naționalități – 4,7 % (în 1925)¹⁵. Este de asemenea de remarcat faptul că recensământul sovietic din 1926 este primul și ultimul care îi include într-o rubrică unică pe cei care se identifică drept moldoveni și români, deci practic recunosc apartenența acestora la o singură națiune¹⁶.

Factorul politico-propagandistic în RASSM s-a accentuat ulterior între anii 1932-1938, când s-a operat, cu acordul personal al lui Stalin, trecerea de la scrierea chirilică la cea latină. Politica de „românizare” a fost promovată din două considerente majore: mai întâi, pentru a pregăti spioni sovietici pentru România care să cunoască limba literară românească¹⁷; în al doilea rând, politica lingvistică din deceniul precedent „a săpat o prăpastie foarte adâncă între RASSM și Basarabia încă românească, două regiuni a căror unire a constituit un obiectiv permanent al politicii sovietice”¹⁸. Pe de altă parte, existența RASSM nu constituie un caz ieșit din comun, o strategie similară, legată atât de agenda politicii interne, cât și de cea externă, este detectabilă în ceea ce privește RASS Carelă, creată la 1920 sau RASS Buriato-Mongolă, creată la 1923¹⁹. Cu alte cuvinte, dacă apariția RASSM ilustrează într-o formă mai mult sau mai puțin explicită, pretențiile teritoriale ale Uniunii Sovietice față de România, constituirea RASS Carelă viza Finlanda, iar declararea RASS Buriato-Mongolă – este adevărat, doar pentru o perioadă foarte scurtă – era un semnal adresat Mongoliei.

Ceea ce s-a întâmplat în RASSM anticipează în multe privințe politica sovietică după 1940 în Basarabia. Foametea din 1932-1933, care cuprinde regiunea Volgăi și o parte bună a Ucrainei, inclusiv zona nistreană, va fi îndreptată împotriva țăranilor care nu vor să intre în colhozuri. RASSM nu este ocolită nici de procesele Marii Terori, a căror victime sunt lideri din primul eșalon al puterii. Chiar prim-secretarul organizației de partid al autonomiei,

¹³ Așa cum a precizat în diferite ocazii profesorul Ion Agrigoroaie de la Facultatea de Istorie a Universității din Iași, „problema Basarabiei” a existat doar din perspectiva autorităților sovietice; din punct de vedere românesc, ea fusese rezolvată la 1918.

¹⁴ Charles King, *The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture*, Stanford, Hoover Institution Press, 2000, p. 61.

¹⁵ Elena Negru, *Politica etnoculturală în RASS Moldovenească (1924-1940)*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2003, pp. 17-18.

¹⁶ *Vsesoiuznaia perepis' naselenia (1926)*, vol. IV, *Narodnosti, rodnoi iazyk naseleniia SSSR*, Moscova, Gosstatizdat, 1928, p. XXIV.

¹⁷ Constantin Stratievski, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, cuvântare la Palatul Național din Chișinău, 12 octombrie 2004, festivitate organizată de Partidul Comuniștilor cu ocazia împlinirii a 80 de ani de la proclamarea RASSM.

¹⁸ Klaus Heitmann, *Limbă și politică în Republica Moldova*, Chișinău, Editura ARC, 1998, p. 79.

¹⁹ Charles King, *op. cit.*, p. 55. Mai recent, vezi Mark Lawrence Schrad, *Rag doll nations and the politics of differentiation on arbitrary borders: Karelia and Moldova*, în: „Nationalities Papers”, June 2004, Vol. 32, Issue 2, pp. 457-496.

Grigori Starâi, este executat. În timp ce elita ucraineană este învinuită de spionaj în favoarea serviciile secrete poloneze și germano-fasciste, elita din RASSM, alcătuită din reprezentanți ai diferitor naționalități, precum ruși, ucrainenii, evreii și românii, este învinuită de colaborare cu spionajul românesc. Una din acuzațiile oficiale stipula că naționaliștii din RASSM „aveau drept scop să rupă Moldova Sovietică de la Ucraina și URSS și să ducă poporul moldovenesc în robia capitaliștilor și boierilor români. Această bandă burghezo-naționalistă și contrarevoluționară desfășura, la indicația siguranței românești, o activitate dușmănoasă în industrie, agricultură, pe frontul construcției național-culturale și pe alte fronturi ale construcției sovietice și economice”²⁰. Ceea ce se subînțelege prin activitate dușmănoasă pe frontul construcției național-culturale nu este altceva decât introducerea alfabetului latin în 1932 și renunțarea de a crea o limbă moldovenească²¹, inițiativă care fusese coordonată anterior cu Moscova. În total, în RASSM vor fi executați în anii 1937-1938 nu mai puțin de 4 913 persoane²².

Actualmente autoproclamata Republică Moldovenească Transnistreană (RMT) se consideră moștenitoarea de drept a RASSM. Teritoriul celor două entități nu corespunde decât parțial: RMT are o suprafață de 4 163 km pătrați, iar predecesoarea sa prezumtivă – aproape de două ori mai mult - 7230 km pătrați. Elementul românesc în autoproclamata Transnistrie de azi era de cca. 40 % în 1989, dar s-a diminuat la cca. 32 % în ultimii ani (recensământul din 2004).

Represiunile din primul an de ocupație sovietică a Basarabiei, 1940-1941

În urma semnării Pactului Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939, Basarabia este revendicată de sovietici drept zona lor de influență. Astfel, la 28 iunie 1940, Armata Roșie ocupă Basarabia, precum și Bucovina de Nord și ținutul Herței. Drept urmare, este creată Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM) la 2 august 1940. Numai 6 din cele 13 raioane ale RASSM intră în componența RSSM, iar județele basarabene – Ismail și Cetatea Albă din sud și o parte a județului Hotin din nord – sunt incluse în cadrul Ucrainei Sovietice. Basarabia cunoaște astfel încă din anii 1940-1941 experiența sovietizării și comunizării²³, unul din elementele centrale ale acestei experiențe fiind aplicarea terorii în masă față de clasele sociale indezirabile. Anexarea Basarabiei de către sovietici anticipează astfel instaurarea regimului comunist în spațiul românesc după 1944. Întrucât majoritatea etnică românească din Basarabia era alcătuită din țărani, iar această clasă era vizată de măsurile de teroare, represiunea capătă, în mod indirect, un pronunțat caracter antiromânesc. În ansamblu, în URSS nu etnonașionii erau supuse exterminării sau re-educării, ci anumite clase sociale considerate a fi purtătoare a valorilor societății burgheze. Există însă și câteva excepții de la regulă, fiind vorba de germanii de pe Volga, deportați imediat după invazia hitleristă din vara anului 1941; precum și de ceceni, kalmuci, tătarii din Crimeea, ingușii, karaceenii, balcari și turcii meshetini, învinuiți de colaborare cu regimul de ocupație nazist și deportați în masă la sfârșitul celui de-al doilea război mondial în Kazahstan, Asia Centrală și Siberia²⁴.

Cine, mai exact, a avut de suferit în primul an de ocupație sovietică și cum iminența izbucnirii războiului cu Germania nazistă a influențat politica Moscovei în regiune? În primul rând, organizația locală de comuniști era insignifiantă și dominată de reprezentanți ai

²⁰ Elena Negru, *op. cit.*, p. 122.

²¹ Charles King, *The Ambivalence of Authenticity, or How the Moldovan Language was Created*, în „Slavic Review”, vol. 58, no. 1, Spring 1999, pp. 117-142.

²² Gheorghe Ghimpu, *Ani de genocid*, în „Literatura și Arta”, 11 iunie 1998, p. 2; *apud* Elena Postică, *Cartea Memoriei*, vol. 1, p. VI.

²³ Pentru mai multe detalii despre primul an de ocupație sovietică a Basarabiei, vezi Igor Cașu, *Instaurarea regimului sovietic în Basarabia, 1940-1941*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3-4, 1999.

²⁴ Vezi Terry Martin, *The Origins of Soviet Ethnic Cleansing*, în „Journal of Modern History”, vol. 70, december 1998, pp. 817-824.

minorităților etnice. Din totalul comuniștilor basarabeni de 285 persoane în august 1940, 186 erau evrei, 28 ucraineni, 21 ruși și 21 români²⁵. Criza de cadre locale loiale partidului comunist se observă și în primăvara anului 1941. Din cca. 9 000 de comuniști din RSSM, aproape jumătate erau veniți din alte republici sovietice²⁶. Acest lucru reflectă faptul că populația locală majoritară era refractară la ideile comuniste. În același timp nu se înregistrează acțiuni violente de amploare împotriva noii puteri sovietice.

Primii care au căzut victime ale regimului comunist au fost 1 122 de persoane, arestate în perioada 28 iunie - 4 iulie 1940, constituind foști funcționari ai statului român sau suspecți de colaborare cu administrația română²⁷. În următoarele luni au fost arestate alte cca. 2 000 persoane, majoritatea fiind lucrători ai căilor ferate în care regimul sovietic nu avea încredere²⁸. Inamici potențiali ai puterii sovietice au fost considerați și germanii din Basarabia, urmași ai coloniștilor din secolul al XIX-lea. Astfel, în lunile iulie-noiembrie 1940 au fost repatriați în Germania cca. 124 000 de germani basarabeni²⁹, conform unor acorduri bilaterale sovieto-germane. Etnicii germani nu obțineau nici un fel de compensație din partea Moscovei pentru proprietățile abandonate, averea lor imobilă și utilajul agricol trecând la colhozurile întemeiate în grabă în fostele colonii germane³⁰.

Cele mai importante arestări ale populației locale vor avea loc în ajunul atacului german asupra Uniunii Sovietice din iunie 1941. La 31 mai 1941, împuternicitul Moscovei pentru arestarea sau strămutarea elementelor indezirabile, S.A. Goglidze³¹, trimite un raport lui Stalin. Potrivit acestuia, urmau să fie anihilate cele mai periculoase elemente, cum ar fi foști membri ai Gărzii de Fier, caracterizată ca „cea mai clandestină organizație, cu experiență de ani de zile în activități ilegale”, având „cadre teroriste, organizate în trupe speciale”. Alte persoane susceptibile de deportare erau foști membri ai Partidului Național Creștin, ai Partidului Național Țărănesc și Partidului Național Liberal care ar fi încercat să organizeze activități ilegale. Alte persoane vizate proveneau din rândurile marilor latifundiași, comercianților, jandarmilor, albgardiștilor ruși etc³². Operațiunea majoră de arestare și deportare a fost stabilită pentru noaptea de 12 spre 13 iunie 1941, fiind vizate 32 423 de persoane din Basarabia, Bucovina de Nord și ținutul Herței. Dintre acestea, 6 250 urmau să fie arestate, iar 26 173 – deportate³³. În raportul din 14 iunie 1941 despre rezultatele operațiunii, înaintat lui Stalin, Beria și Molotov, se constată că numărul celor arestați și deportați a scăzut de la cifra inițială de 32 423 persoane la 31 419. Cum se explică această diferență și ce relevanță are această micșorare a listei inițiale? Avem date în acest sens numai în legătură cu Basarabia – 1 183 reușesc să evite tragedia care îi aștepta. Dintre aceștia, trei persoane au reușit să se ascundă, 133 n-au fost arestate din motive de boală, 318 și-au schimbat în ajun domiciliul, iar 829 au scăpat, retrăgându-li-se învinuirile *ad hoc*, „din cauza insuficienței materialelor compromițătoare”³⁴. Astfel, din RSSM au fost arestați și deportați în noaptea de

²⁵ Veaceslav Stăvilă, *De la Basarabia românească la Basarabia sovietică, 1939-1945*, Chișinău, Tipografia Centrală, 2000, p. 14.

²⁶ Anton Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria*, Chișinău, Tipografia “Universul”, 1995, p. 331.

²⁷ Ioan Scurtu (coord.) et al., *Istoria Basarabiei, de la începuturi până în 1998*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Semne 1998, p. 224; „Făclia”, 28 iunie 1991.

²⁸ Anton Moraru, *op.cit.*, p. 337.

²⁹ Valeriu Pasat, *Trudnie straniți istoriei Moldaviei (1940-1950)*, Moscova, 1994, p. 21. Luminița Fassel, *O istorie de 126 de ani: germanii din Basarabia*, în „Patrimoniul”, nr. 3, 1991, p. 20, dă cifra de cca. 100 000.

³⁰ Valeriu Pasat, *op.cit.*, pp. 65-138.

³¹ Prin ironia soartei, S.A. Goglidze va cădea și el victimă a represiunilor politice. Va fi arestat în iulie 1953 și executat în decembrie acelaș an, fiind învinuit de apartenența la grupul lui Beria. Oleg V. Khlevniuk, *The History of Gulag, From Collectivisation to Great Terror*, New Haven & London, Yale University Press, 2004, p. 348.

³² *Ibidem*, p. 147.

³³ *Ibidem*, p. 164.

³⁴ *Ibidem*, pp. 165-166.

12 spre 13 iunie 1941 – 18 392 persoane, iar din celelalte teritorii românești anexate la 28 iunie 1940 – 11 844 persoane³⁵. După estimările guvernului antonescian, 97 la sută dintre cei arestați și deportați în 12-13 iunie 1941 erau români³⁶, o estimare care nu rămâne decât un truc propagandistic în plin război împotriva bolșevismului³⁷. În total, în primul an de ocupație sovietică au avut de suferit – prin arestare sau deportare – nu mai puțin de 86 604 persoane din Basarabia, Bucovina de Nord și ținutul Herței³⁸. Această cifră se apropie de cea calculată de istorici ruși după documente de arhivă de la Moscova, adică în jur de 90 000 de persoane reprimare, arestate sau deportate în primul an de ocupație sovietică³⁹. Arestările au continuat chiar după 22 iunie 1941. În toiul operațiilor militare, a fost arestat și condamnat la 15 ani deportare Nicolae Costenco, fost redactor șef al revistei interbelice „Viața Basarabiei”⁴⁰. Altor intelectuali, precum Mihail Curicheru, li s-a incriminat conducerea unor organizații antisovietice, drept care au fost deportați *ad hoc*⁴¹. Dacă deocamdată nu poate fi stabilită componența etnică a celor deportați, din punct de vedere social aceștia erau catalogați drept cele mai „antisovietice și contrarevoluționare” elemente.

O operațiune similară de „extracție a elementelor antisovietice și contrarevoluționare”⁴² a avut loc aproape simultan în alte teritorii anexate de URSS conform Pactului Ribbentrop-Molotov. În Țările Baltice, spre exemplu, în noaptea de 13 spre 14 iunie 1941 au fost deportate peste 50 000 de persoane⁴³. În ansamblu, în cele aproape 12 luni de putere sovietică în zona baltică au dispărut fără veste sau au fost executate nu mai puțin de 123 000 de persoane⁴⁴. În perioada septembrie 1939-sfârșitul lunii iunie 1941, au fost arestați, deportați sau executați aproximativ 1 000 000 care aveau anterior cetățenia Poloniei, adică proveneau din teritoriile vestice ale Ucrainei și Bielorusiei. Componența etnică a acestora era următoarea: 52% – polonezi, 30% – evrei, 18% – ucraineni și bieloruși⁴⁵. În acest sens, putem constata că motivul principal al operațiunilor sus-numite ținea de eliminarea unor potențiali sau prezumtivi dușmani ai puterii sovietice în condițiile în care posibilitatea izbucnirii unui război de lungă durată cu Germania era iminentă. În perioada postbelică, după cum vom vedea, arestările, deportările și execuțiile sumare vor fi motivate, din punctul de vedere al autorităților sovietice, de necesitatea consolidării regimului comunist în regiunile nou achiziționate. Mai exact, era vorba de pedepsirea celor care au colaborat cu „ocupanții” și, mai ales, de eliminarea totală a elementelor sociale indezirabile ce constituiau o piedică în construcția socialistă – în special a țăranilor înstăriți, numiți peiorativ *kulaci* sau *chiaburi*.

La 22 iunie 1941, armata germană atacă URSS, iar România intră în război de partea Germaniei cu scopul declarat de a elibera teritoriile pierdute un an mai devreme. Ulterior, mii de basarabeni sunt recrutați în armata română și participă la războiul împotriva Uniunii Sovietice, inclusiv la bătălia de la Stalingrad. Ca aliat al Germaniei naziste, România acceptă să preia administrația civilă a teritoriului dintre Nistru și Bug. În Transnistria antonesciană din timpul războiului sunt deportați în masă toți evreii basarabeni și parțial cei bucovineni, considerați de propaganda vremii drept „țapi ispășitori” pentru umilințele armatei române la

³⁵ *Ibidem*, p. 164. Vezi și Idem, *Deportația „antisovetskih elementov” iz Moldavskoi SRR v 1941 godu*, în V. P. Dimitrienko (ed.) *Vlast' i obshchestvo v SSSR: politika represii (1920-1040 gody)*, Moscova, IRI RAN, 1999, pp. 297-328.

³⁶ *Basarabia desrobită*, București, Președinția Consiliului de Miniștri, 1942, p. 93.

³⁷ Vezi *Cartea Memoriei*, vol. 1-4, Chișinău, 1999-2005.

³⁸ Calcule realizate de Igor Cașu Vezi Igor Cașu, „*Politica națională*”..., pp. 32-33.

³⁹ Mihail I. Semireaga, *Taini stalinskoj diplomatii*, Moscova, Vysshaia Șkola, 1992, p. 270.

⁴⁰ „Literatura și arta”, 12 decembrie 1991.

⁴¹ *Ibidem*, 30 iulie 1992.

⁴² Valeriu Pasat, *Trudnie...*, pp. 166, 167 etc.

⁴³ Bohdan Nahaylo & Victor Swoboda, *Soviet Disunion. A History of Soviet Nationalities Problem in the USSR*, New York, Free Press, 1990, p. 88.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 89.

1940. Vor fi deportați peste Nistru cca. 147 000 evrei din cele două provincii – Basarabia și Bucovina (în special de nord), dintre care cca. 90 000 vor muri în gheto-urile și lagărele de concentrare, în mare din cauza tifosului și a înfometării. Regimul lui Ion Antonescu este de asemenea responsabil de moartea a unui număr de 130 000 -170 000 de evrei din regiunea dintre Nistru și Bug. În total deci, regimul antonescian a deportat sau exterminat cca. 300 000 evrei⁴⁶. Au fost deportați de asemenea cca. 25 000 romi (din totalul de 209 000), dintre care jumătate au decedat ca urmare a execuțiilor, înfometării sau bolilor contagioase⁴⁷.

O dată cu atingerea liniei Nistrului de către Armata Roșie în martie 1944, basarabienii sunt eliberați treptat din armata română și trimiși acasă. Mulți dintre ei vor fi înrolați imediat de către sovietici și vor lupta împotriva Germaniei până în mai 1945, servind drept „carne de tun” în prima linie a frontului⁴⁸. România va pierde iarăși teritoriile sale din Est, de data aceasta cu acordul Statelor Unite și Marii Britanii care, din considerente geostrategice, recunosc legitimitatea hotarului sovietic de la 22 iunie 1941⁴⁹.

Reluarea represiunilor în Basarabia și foametea din anii 1946-1947

Sovietizarea și comunizarea Basarabiei este reluată imediat după intrarea Armatei Roșii în provincie în martie 1944. Capitala este fixată temporar la Soroca, unde își fac loc de reședință organele de stat și de partid ale RSSM, evacuate în interiorul Rusiei la începutul războiului. După 23 august 1944, autoritățile Moldovei sovietice se stabilesc, de data această pe următoarele aproape 5 decenii, la Chișinău. Naționalizarea industriei și colectivizarea agriculturii după modelul sovietic clasic sunt continuate în plină forță. Cea mai importantă sarcină era cea a colectivizării, întrucât majoritatea populației era rurală, atașată proprietății private și nu dorea să intre în colhozuri. Inițial puterea sovietică a adoptat strategii mai mult sau mai puțin pașnice, prin diferite înlesniri, șantaj sau presiuni. Acestea însă nu au avut sorți de izbândă și în iarna anului 1946/1947 puterea sovietică a declanșat o foamete în masă cu scopul terorizării populației recalitrante. În total, după estimările făcute de istoricul Mihai Gribincea pe baza documentelor de arhivă, numărul victimelor foametei din anii 1946-1947 se ridică la cel puțin 216 000 persoane⁵⁰. Pentru prima dată în istoria provinciei au fost înregistrate cazuri de canibalism⁵¹.

Care au cauzele foametei? Istoriografia sovietică a susținut că de vină erau condițiile climaterice, seceta care a bântuit cele mai productive zone agricole din URSS, inclusiv Moldova. Responsabilitatea factorului administrativ, al puterii sovietice în ansamblu, a fost recunoscută într-un tratat de istorie abia în plină Perestroikă, în 1988⁵².

⁴⁶ Dennis Deletant, *Ghetto Experience in Goltă, Transnistria, 1942-1944*, „Holocaust and Genocide Studies”, vol.18, no.1, Spring 2004, p.1. O estimare similară face și Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*, Chicago,: Ivan R. Dee & the United States Holocaust Museum, 2000.

⁴⁷ Dennis Deletant, *op. cit.*, pp. 5-7.

⁴⁸ Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (în continuare AOSPRM), arhiva fostului Partid Comunist al Moldovei Sovietice, inv. 3, d. 217, ff. 34-35.

⁴⁹ Malbone W. Graham, *The Legal Status of Bucovina and Bessarabia*, în „The American Journal of International Law”, vol. 38, no. 4, October 1944, pp. 667-673, în special pp. 672-673.

⁵⁰ Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică, 1944-1950*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 64.

⁵¹ Mai mult vezi în volumul de documente, dedicat foametei din anii 1946-1947 din RSSM. A. M. Țăranu, I. I. Șișcanu et al. (editori) *Golod v Moldove, 1946-1947. Sbornik dokumentov*, Chișinău, 1993; Ion Țurcanu, *Foametea din Basarabia în anii 1946-1947*, Chișinău, Universitas, 1993.

⁵² *Krestianstvo v gody uproceniia i razvitiia soțialisticeskogo obșcestva, 1945-koneț 50-h godov*, Moscova, Nauka, 1988.

Este adevărat că una dintre cauzele foametei a fost seceta care a afectat RSSM în 1946 (ca de altfel și cea mai mare parte a URSS și a Europei⁵³), dar responsabilitatea pierderilor umane aparține, așa cum arată în mod concludent documentele de arhivă, dar și mărturiile supraviețuitorilor, autorităților sovietice. În primul rând, numărul mare de victime a fost determinat de excesul de zel al conducătorilor RSSM, care și-au propus realizarea cu orice preț a planului de livrare a cerealelor către Moscova. În condițiile în care producția de cereale în 1946 a fost mult sub media anilor anteriori, volumul planului de cereale trebuia micșorat, așa cum se pare că a acceptat să facă conducerea de la Moscova în urma scrisorilor primite de la cetățenii de rând⁵⁴. În realitate, autoritățile republicane în frunte cu prim-secretarul Nicolae Salogor, moldovean din Ucraina, au considerat apelurile la micșorarea planului drept îndemnuri anti-partinice și antisovietice⁵⁵. În ianuarie 1947, Moscova a alocat Moldovei pentru următoarele 6 luni aproximativ 29 mii tone de produse alimentare, dar noul prim-secretar al Partidului Comunist (bolșevic) din Moldova, moldovean transnistrean, Nicolae Coval, nu considera necesar salvarea vieților omenești. Drept dovadă este faptul că în perioada foametei din cei doi ani, 1946 și 1947, au fost înregistrate 389 000 cazuri de distrofie, dintre care 240 000 numai în perioada februarie-martie 1947⁵⁶. În condițiile în care existau ordine directe de la Moscova de a ajuta populația, este foarte straniu cum autoritățile locale puteau să sfideze directivele de la centru – și asta în plină epocă stalinistă. Prin urmare, se poate presupune o complicitate a Chișinăului și Moscovei în înfometarea oamenilor, autoritățile centrale jucând, „de ochii lumii”, rolul de salvator, în timp ce puterea locală trebuia inevitabil să-și asume rolul de „țap ispășitor”.

Se poate afirma, în egală măsură, că foametea din anii 1946 și 1947 a constituit un instrument pentru puterea comunistă de a grăbi ritmul colectivizării agriculturii. Astfel, cei care intrau imediat în colhoz, erau ajutați cu produse alimentare, iar cei care refuzau – erau lăsați să moară de foame. Cu toate acestea, foametea nu a determinat schimbarea radicală a atitudinii populației locale față de puterea sovietică. A fost nevoie de organizarea unei operațiuni de deportare în masă de o amploare mult mai mare decât cea din iunie 1941, pentru a înfrânge spiritul de rezistență al țăranilor față de procesul de colectivizare al agriculturii.

Au fost publicate numeroase amintiri ale supraviețuitorilor foametei din 1946-1947. Alexei Guzun din satul Chițcani, raionul Telenești, își amintește:

„Pentru țăranii pământul e sfânt, pentru pământ țăranul a luptat și o să lupte toată viața...în '46 eu aveam 14 ani. Și s-a declanșat tragedia cea mare a poporului moldovenesc, firește și a familiei noastre. Noi am fost cinci la părinți, însă doi mai făceau serviciul militar. Acasă rămăsese mama, tata, sora și doi frați – eu și Pavel. Pricina care a prăpădit atâta lume a fost că ne-au curățit toate rezervele. N-aș da vina pe nimeni, dar nici adevărul nu-l pot tăinui: soldații ne-au măturat ultimele rămășițe de orz din pod. În casa noastră bătrânească s-au încartiruit 12 soldați într-o cameră și încă 12 – în cealaltă. Apoi iată, ostașii ceia – și numai „ai noștri”, da și toți ceilalți care erau pe la case – hrăneau caii, da nu se uitau la oamenii din sat. Poate că dacă ne lăsau cele câteva puduri de orz din pod, mai ieșeam cumva din nevoi, da așa ni le-au luat și când a mai dat și năpasta asta de secetă, lumea a rămas fără nimic”⁵⁷.

Un alt supraviețuitor, Victor Volcinschi, născut la Bădrăganii-Vechi, raionul Edineț, redă încă mai viu drama perioadei: „La noi, la Bădrăganii-Vechi, raionul Edineț, au fost cazuri grave de tot. S-au mâncat frate pe frate și, peste câțiva ani, cei rămași în viață și-au ieșit din minți... Prin martie-aprilie [1946] s-a început criza. Tata a încercat să ascundă prin grajd la

⁵³ Vezi I. M. Volkov, *Zasuha, golod 1946-1947 godov*, în „Istoriia SSSR”, no. 4, 1991, pp. 3-19; V. F. Zima, *Golod v SSSR v 1946-1947 godov*, Moscova, 1996.

⁵⁴ I. M. Volkov, *op. cit.*, p. 6.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 13-14.

⁵⁷ Larisa Turea, Valeriu Turea, *Cartea foametei*, Chișinău, Universitas, 1991, p. 32.

vacă, prin alte părți, dar cei cu scuturatul au cotrobăit pretutindeni, cu furca și cu viergea de fier ne-au găurit toate acareturile de-a mărunțelul ... Cel mai tângă îți era că ne-au «vândut» oamenii de sat, cu care-ai cununat și-ai botezat, cei cu care-ai holțit și ai păscut bobocii și vitele – de cei din raion nici nu mai ziceai nimica... În '46 s-au suit fără sinchiseală în pod și au măturat tot pușinul agonisit cu greu – da, e adevărat, nu se făcuse roada vara și toamna, dar, totuși, ne trăgeam zilele cu ce ne-ar fi lăsat, măcar niște cioturi de popușoi pentru un cir de mămăligă cu un pumn de făină la un ceaun de apă. Da așa – au pustiit totul, și nu străinii, da chiar de-ai noștri, cei de sat, ieșindu-se din piele ca să fie la nivelul cerințelor înaintate de raion!”⁵⁸

Deportările basarabenilor din 1949 și 1951

Foametea, după cum am văzut, n-a convins țăranul să intre în colhoz. Ca și în alte regiuni anexate recent de Uniunea Sovietică, în RSSM a fost organizată o nouă deportare în masă, după modelul celei din iunie 1941. Acest eveniment tragic a început în noaptea de 5 spre 6 iulie 1949, la orele 2 de dimineață și a durat până la orele 8 seara a zilei de 7 iulie. Conform operațiunii „Iug” („Sud”) era vizată deportarea a 40 850 persoane, dar din diferite motive a fost înfăptuită strămutarea forțată în Siberia și Kazahstan a 35 796 de persoane, dintre care 9 864 bărbați, 14 033 femei și 11 889 copii⁵⁹. Din totalul familiilor deportate, 7 625 erau considerate „chiaburești”, restul membrilor acestora fiind acuzați de colaborare cu „ocupanții germano-fasciști”⁶⁰, dintre care 305 familii sau cca. 1000 de persoane erau din fosta RASSM, de pe malul stâng al Nistrului⁶¹. Pe drept cuvânt, evenimentul a fost numit ulterior „cea mai mare deportare a populației basarabene”⁶². Pe de altă parte, trebuie amintit că, așa cum s-a întâmplat cu deportarea în masă din iunie 1941, nu toți cei care au fost incluși inițial în liste au fost deportați. Documentele de arhivă arată în mod concludent că, de această dată, vestea despre planificarea unei operațiuni de deportare a făcut înconjurul provinciei cu săptămâni înainte, grație informației oferite de anumiți reprezentanți ai puterii care și-au înștiințat rudele vizate în acest sens. Autoritățile au încercat, de aceea, să țină în mare secret măcar data desfășurării operației și din această cauză, unele primării au primit listele abia în ziua operației⁶³. Din totalul de 12 860 de familii incluse inițial în liste, n-au fost ridicate 1 567 familii, iar acest lucru s-a întâmplat din cauze diferite: 274 familii intraseră între timp în colhoz; 240 – au prezentat, chiar în timpul operației de „strămutare”, dovezi documentare care atestau că unii membri ai familiei făceau armata; 35 familii aveau ordine și medalii sovietice; 508 – își schimbaseră domiciliul, iar 105 familii reușiseră să se ascundă⁶⁴. Aceste detalii tind să arate că pedepsirea „dușmanului” intern, în cazul comunismului sovietic, era mai degrabă o strategie de înfricoșare a populației decât un scop în sine. Cu alte cuvinte, represiunile sovietice au avut un caracter mai degrabă *funcțional* decât *intențional*. Argument în acest sens este și faptul că, deși până la 9 iulie au fost găsite cca. 1000 persoane care din diferite motive nu fuseseră acasă, nu s-au organizat operațiuni ulterioare de deportare a celor care au putut evita, în cele din urmă, strămutarea forțată⁶⁵. Au existat ulterior inițiative de continuare a deportărilor, venite din partea autorităților de la Chișinău. De reținut, în acest sens, inițiativa

⁵⁸ *Ibidem*, p. 38.

⁵⁹ Valeriu Pasat, *Trudnie...*, pp. 124, 554; Elena Șișcanu, *Basarabia sub regimul bolșevic (1940-1952)*, București, Editura Semne, 1998, pp. 105-106.

⁶⁰ Ion Șișcanu, *Deștărânierea bolșevică în Basarabia*, Chișinău, Editura Adrian, 1994, pp. 100-101.

⁶¹ Serghei Digol, *Operațiia „Iug” v levoberezhnoi Moldavii: zabytyi fragment „reabilitirovannoi pamiati” în „Ab Imperio”*, no. 2, 2004, pp. 269-296.

⁶² Elena Postică, *Teroare și dezmăț: rezistența antisovietică în Basarabia*, în „Literatura și Arta”, 3 iulie, 1997, p. 7.

⁶³ Vladimir Țaranov, *op. cit.*, p. 73.

⁶⁴ Vezi Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani...*, pp. 131-132.

⁶⁵ Valeriu Pasat, *Trudnie...*, p. 43.

din 16 martie 1951 a lui Leonid Brejnev, prim secretar al PCM, dar conducerea de la Moscova a fost împotriva. Ca soluție de compromis, s-a decis ca familiile incluse pe lista de deportare și care au putut evita pedeapsa să fie impozitate dublu față de perioada precedentă⁶⁶. Alții au avut probleme mult timp în legătură cu admiterea în colhoz, aceasta fiind unica posibilitate de integrare socială la țară; altfel, țăranii nu puteau să beneficieze de pensii, ajutoare sociale, iar copiii lor riscau să fie marginalizați și stigmatizați de comunitate.

În urma deportării din iunie 1949 impactul dorit de autoritățile comuniste sovietice a depășit toate așteptările. Acest lucru este adevărat mai ales în ceea ce privește efectul asupra ritmului de colectivizare în următoarele luni după deportare. Astfel, numai în lunile iulie-noiembrie 1949 cota gospodăriilor țărănești care au intrat în colhozuri s-a majorat de la 32% la 80% din total, pentru ca să se ridice la 97% în ianuarie 1951⁶⁷. Prin urmare, după operațiunea de deportare, numită „Iug”, din iunie 1949, cei care alcătuiau majoritatea populației locale, țăranii, și cei care erau cei mai refractari față de puterea sovietică, sunt nevoiți să-și schimbe atitudinea. Frica de o nouă operațiune, poate de o mai mare amploare, a determinat agricultorii individuali să renunțe la gospodăriile lor și să accepte compromisul cu regimul sovietic, un regim care dăduse de înțeles că nu va cruța nici un fel de protestatar ori rebel. Mai ales că cei deportați în iunie 1949 erau incluși în categoria celor care nu aveau dreptul să mai revină niciodată pe meleagurile natale, conform unei decizii speciale a autorităților de la Moscova⁶⁸.

De data aceasta, baza legală pentru deportări, invocată de regimul sovietic, îl constituia decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 8 martie 1941 „Despre obținerea cetățeniei sovietice de către locuitorii din Bucovina și redobândirea cetățeniei sovietice de către locuitorii din Basarabia”. Potrivit acestuia, românii basarabeni, fiind declarați cetățeni sovietici, erau responsabili de colaborare cu administrația românească din timpul războiului și astfel „trădaseră patria sovietică”⁶⁹. Documentul în cauză era aplicat și anterior deportărilor din 1949, el fiind invocat în privința românilor basarabeni care se refugiase în România după 1944 și au fost forțați să se „repatrieze” în Uniunea Sovietică. De multe ori, autoritățile române au fost complice la „vânătoarea” basarabenilor, dar sunt numeroase cazuri când români simpli și-au riscat viața lor și a familiilor lor, adăpostindu-i pe „fugari”. În 1946, guvernul de la Chișinău înregistrase cca. 40 000 de „repatriați” basarabeni. Ei erau tratați cu mare suspiciune și unii au fost trimiși direct în lagăre de concentrare în Siberia⁷⁰. Unul dintre cazurile cele mai cunoscute în acest sens este Pantelimon Halippa, care după ani grei de Gulag, reușește să revină ulterior la București.

Ultima deportare în masă a populației basarabene a avut loc în noaptea de 31 martie spre 1 aprilie 1951 și a vizat, de această dată, elementele religioase considerate un pericol potențial la adresa regimului comunist stalinist. În cadrul operațiunii, numită „Sever”, au fost arestate și deportate 723 de familii, alcătuind 2 617 persoane. Au fost vizați în primul rând membrii „sectelor” religioase, mai cu seamă cei care se numeau „martorii lui Iehova”⁷¹.

În ansamblu, la data de 1 ianuarie 1953 în Uniunea Sovietică existau nu mai puțin de 2 753 356 de persoane deportate, printre care se numărau 1 200 000 germani, 316 000 ceceni, 165 000 tătari din Crimeea, 100 000 lituanieni, 84 000 inguși, 81 000 kalmâci, 63 000 karaceeni, 52 000 greci, 45 000 moldoveni/români, 40 000 letoni, 20 000 estonieni, precum și peste 500 000 de persoane aparținând altor 10 naționalități⁷². După altă sursă documentară, cuprinzând date mai detaliate despre componența etnică a deportaților pentru începutul anului

⁶⁶ Vladimir Țaranov, *op. cit.*, p. 78.

⁶⁷ Valeriu Pasat, *Trudnie...*, pp. 46-47.

⁶⁸ Elena Șișcanu, *op. cit.*, pp. 104-105.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 107.

⁷⁰ Valeriu Pasat, *Trudnie...*, p. 31.

⁷¹ Elena Șișcanu, *op. cit.*, p. 111.

⁷² „Argumenty i fakty”, nr. 39, 1989, p. 8.

1953, dar în care figurează doar persoanele cu o vârstă mai mare de 17 ani – care exclud deci copiii – situația se prezenta în felul următor: total – 1 820 140 persoane, dintre care 788 975 – germani, 183 445 – ceceni, 163 653 – ucraineni, 111 037 tătari, 75 024 – lituanieni, 56 589 – ruși, 53 019 – kalmâci, 46 303 – inguși, 40 590 – greci, 37 225 – karaceeni, 33 102 – lacți, 31 654 – polonezi, 29 848 – turci, 25 873 – moldoveni (se are în vedere români basarabeni), 20 860 – azerbaidjani, 20 238 – armeni, 19 762 – balcari, 16 070 – estoni, 11 432 – bulgari, 7 169 – georgieni, 6 621 – beloruși, 5 168 – evrei, 4 993 – curzi, 3 459 – uzbeki, 2 074 – cazahi, 1 572 – cabardini, 1352 – găgăuzi, 1 257 – asirieni, 1 237 – tadjici, 1 063 – țigani, 997 – români (se are în vedere cetățeni români sau de proveniență bucovineană), 720 – hemșini, 616 – osetini, 529 – bașkiri, 520 – cuivași, 480 – mordvini, 430 – turcmeni, 339 – kirghizi, 380 – iranieni, 375 careli și fini, 375 – kumâci, 338 – adjari, 313 – avari, 265 – lazi, 212 – karakalpaci, 193 – udmurți, 183 – cehi, 174 – ezidzi, 163 – abhazi, 160 – abazini, 127 – lezghini, 123 – mari, 122 – bureați, 90 – adâgheeni, 74 – maghiari, 61 – austrieci, 59 – nogai, 50 – darghinieni, 721 – de alte naționalități⁷³. Cifrele acestea sunt însă relative, întrucât între timp mulți își ispășiseră pedeapsa și fuseseră eliberați din gulaguri.

Se observă, deci, că deportările aveau o dimensiune națională, fiind atinse mai mult naționalitățile neruse decât rușii. Cu alte cuvinte, proporțional cu cota de deportați raportată la numărul total, reiese că reprezentanții naționalităților erau mai susceptibili de a fi învinuiți de ostilitate reală sau presupusă la adresa regimului sovietic. În acelaș timp, este cel puțin exagerat de calificat represiunile sovietice drept etnocid îndreptat împotriva uneia sau alteia dintre comunitățile etnonaționale.

Rezistența antisovietică

A existat o oarecare rezistență din partea populației locale față de măsurile represive ale regimului sovietic? De regulă, forma de rezistență față de puterea sovietică a avut un caracter pasiv. La revenirea sovieticilor în 1944, basarabeni nu-și făceau iluzii mari, știind deja ce înseamnă comunism din experiența primului an de ocupație dinaintea războiului. Tocmai pentru a calma spiritele, înaintea Armatei Roșii erau trimiși numeroși agitatori și propagandiști comuniști care promiteau eliberarea adevărată și asigurau că puterea sovietică va alunga pentru totdeauna moșierii care au vrut să-și însușească pământul poporului⁷⁴. Localnicii însă n-au pregetat să le pună întrebări iscoditoare emisarilor Moscovei. De exemplu, dacă „țărani bogăți vor fi iarăși trimiși în Siberia ca și în 1940-1941?”, „cum trăiesc cei strămutați în Siberia, nu-i bate nimeni, nu-i omoară?”, „se vor înființa din nou colhozuri?”⁷⁵. Alte întrebări ridicate se refereau la religie, anume dacă era adevărat că în Uniunea Sovietică se permitea deschiderea bisericilor sau la probleme politice – dacă va fi instaurată puterea sovietică în țările în care ajunsese Armata Roșie și de ce bulgarii nu erau recrutați în armată?⁷⁶ O altă întrebare era „dacă vor putea să-și viziteze rudele și să facă cumpărături în România”⁷⁷.

Deputații Sovietului Suprem al RSSM au fost și ei încadrați în „munca de lămurire”, de a afla starea de spirit și doleanțele localnicilor. Astfel, la mijlocul lunii august 1944, o delegație alcătuită din deputații Sovietului Suprem al RSSM Poloz, Diordița și Pisarenko se întâlnesc cu basarabeni recrutați în Armata Roșie. Prima întrebare adresată „aleșilor poporului” era: „de ce li se interzice să facă rugăciuni?”, urmată de exprimarea doleanței de a li se da mai multă literatură sau ziare în limba „moldovenească” pentru că nu au ce citi⁷⁸. Ei

⁷³N.F.Bugai, *40-50-e gody: posledstviia deportatsii narodov*, în „Otechestvennaia Istoriia”, 1992, nr. 2, p. 142.

⁷⁴AOSPRM, F. 51, inv. 2, d. 127, f. 17.

⁷⁵Ibidem, d. 125, f. 34.

⁷⁶Ibidem.

⁷⁷Ibidem.

⁷⁸Ibidem, inv. 3, d. 217, ff. 34-35.

cer ca pregătirea militară să se organizeze la dâșii acasă, în Moldova, pentru că nu înțeleg orânduielele conform cărora „din cauza unui nedisciplinat suferă toți și se dă vina pe alții”⁷⁹. Basarabeni recrutați în Armata Roșie erau indignați și de faptul că „sunt incluși în infanterie, nu și în alte unități”⁸⁰. Se observă astfel o diferență clară de mentalitate a localnicilor față de noii veniți de peste Nistru, dar se întrevede și o anumită speranță că se va putea ajunge la o înțelegere cu noile autorități⁸¹. Or, „societatea se află în permanentă dezvoltare, indiferent de regimul politic existent. Alceva este că funcțiile organismului social pot fi încetinite, dar nicidecum blocate cu desăvârșire”⁸².

După război, critica față de puterea sovietică este exprimată mai mult sau mai puțin deschis nu numai de românii basarabeni, dar și de reprezentanți ai altor etnii. În decembrie 1947 organele de securitate locale dețineau informații numeroase în acest sens. Un anume Fiodorov, inspector superior la Banca Agricolă din Chișinău era pus la evidența KGB-ului pentru că exprimase opinii dușmănoase față de comuniști în legătură cu procesele intentate de aceștia împotriva celor care au colaborat cu „ocupanții”. El credea că „aceste procese erau o ficțiune” și că „sunt judecați 10 oameni pentru a arăta că la noi în Moldova au fost ocupanți, dar se uită faptul că pe timpul ocupanților se trăia bine, mult mai bine decât acum”⁸³. Alt cetățean de etnie rusă, Kustariov, contabil la Banca Industrial-comercială considera că „și pe dâșii, pe bolșevici, o să îi judece degrabă” și „dacă se judecă după numărul oamenilor pe care i-au omorât, bolșevicii sunt mai mari criminali”. Kustariov aprecia că „în timpul apropiat totul se va schimba pentru că altfel nu se poate”⁸⁴. Un student moldovean de la Institutul de Medicină credea, la rândul său, că „germanii trebuie într-adevăr să fie pedepsiți”, dar „rușii singuri au făcut pagube enorme și acum dau vina pe alții”, așa încât „românii n-au pentru ce să fie judecați nici într-un fel”⁸⁵. Critica față de regimul comunist era cauzată și de faptul că mulți țărani erau obligați să prelucreze loturile de pământ ce aparțineau înalților demnitari de stat și de partid din RSSM, așa cum se menționează într-o scrisoare secretă adresată secretarului CC al PC (b) N. Coval. Scrisoarea evidențiază că din acest motiv „țărani consideră că nu există nici o diferență dintre puterea regală și puterea sovietică”⁸⁶.

Este interesant de asemenea de remarcat că autoritățile sovietice erau curioase să afle „starea de spirit” a populației din perioada imediat următoare deportărilor din 1949. Astfel, NKVD-ul de la Chișinău trimitea Moscovei un raport în care existau numeroase aprecieri negative față de puterea sovietică și acțiunile sale de ultimă oră. O țarancă din satul Logănești, raionul Kotovski, pe nume A. V. Caproș, afirma: „Vedeți cum se răfuie rușii cu moldovenii noștri, ei își bat joc de noi. Românii nu făceau asta. Dar nu-i nimic, degrabă va fi război și totul va reveni la loc”. O altă femeie, Parascovia Prepeliță din Soroca, credea la rândul ei că „pe toți moldovenii ne vor deporta, iar aici vor fi aduși ruși. Puterea sovietică intenționează să nimicească moldovenii pentru că merg împotriva ei”. Vasile Pricop din Răducani, raionul Leova, era mai optimist, crezând că „în curând va fi război. America va ataca Uniunea Sovietică și ne va apăra de bolșevicii războinici. Iată, atunci, le vom arăta cum să-și bată joc de poporul nostru”⁸⁷.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ion Șișcanu și Ion Pavelescu, *Rusificarea Basarabiei sub emblemă sovietică, 1944-1952*, în Ioan Scurtu (coord.) et al., *op. cit.*, p. 247.

⁸² Igor Ojog & Igor Șarov, *Istoria românilor. Curs rezumativ de lecții*, Chișinău, Cartdidact, 1997, p. 189.

⁸³ AOSPRM, F. 51, inv. 5, d. 70, f. 29.

⁸⁴ Ibidem, f. 30.

⁸⁵ Ibidem, f. 29.

⁸⁶ Valentin Beniuc, *op. cit.*, p. 121.

⁸⁷ V. Pasat, *op. cit.*, p. 505; Elena Șișcanu, *op. cit.*, p. 107.

Alte forme de rezistență antisovietică non-violentă au fost: eschivarea de la serviciul militar în rândurile Armatei Roșii⁸⁸ și de la munca forțată în întreprinderile industriale din Uniunea Sovietică⁸⁹, neachitarea impozitelor și a livrărilor obligatorii de produse alimentare către stat⁹⁰, acțiuni de protest împotriva alegerilor în organele puterii de stat⁹¹.

Au fost însă și cazuri numeroase în care s-a manifestat rezistența activă, mai ales în primii ani postbelici. Opoziția deschisă și violentă față de regim, prin organizații bine încheiate, a fost specifică mai ales raioanelor din nordul și centrul republicii. Cele mai importante organizații antisovietice au fost, în acest sens, Organizația Națională „Arcașii lui Ștefan”, Grupul antisovietic condus de Filimon Bodiș, „Sabia dreptății”, „Partidul Libertății”, „Armata Neagră” și „Uniunea Democratică a Libertății”. Prima, din punct de vedere cronologic și, se pare, chiar după principiile programatice, „Arcașii lui Ștefan” (1945-1947) a fost cea mai importantă organizație, fațăș antisovietică, de pe teritoriul Basarabiei. Din păcate, organizația a fost deconspirată prematur, așa încât activitatea acesteia n-a înregistrat succese deosebite în combaterea comunismului⁹². Acte teroriste împotriva unor lideri comuniști au fost organizate, îndeosebi, de grupul lui Filimon Bodiș, în zona centrală a Moldovei⁹³. Alte organizații, precum „Partidul Libertății” sau „Uniunea Democratică a Libertății” au dus activități mai mult de propagandă decât de rezistență activă. Se observă, de asemenea, că aceste grupări aveau în componența lor persoane din diferite straturi sociale, intelectualii (mai ales învățători) și țărani alcătuind majoritatea. Obiectivele acestora erau în primul rând antisovietice, îndreptate atât împotriva comuniștilor veniți din afara Moldovei, cât și a celor proveniți din rândurile localnicilor. Alteori, cum este cazul „Uniunii Democratice a Libertății”, ruși, ucraineni (proveniți din regiunile Rostov și Novosibirsk, stabiliți cu traiul în Moldova) și români basarabeni luptau împreună și aveau un dușman comun – regimul comunist⁹⁴. De obicei, totuși, organizațiile antisovietice aveau un caracter clar pro-românesc pentru că, fiind „fii ai României întregite, crescuți și educați în spiritul tradițiilor neamului românesc, acești tineri basarabeni nu au putut și nici nu au dorit să accepte alt mod de viață, un alt regim social, colectivizarea, deportările în masă, represiunile, foamea, pentru ei era o mare nenorocire să trăiești într-o altă țară decât cea a strămoșilor tăi”⁹⁵.

La sfârșitul anului 1951 și începutul anului următor, datorită și faptului că Leonid Brejnev, noul prim secretar al Partidului Comunist din Moldova s-a dovedit mai necruțător față de elementele antisovietice⁹⁶ în comparație cu predecesorul său, transnistreanul N. Coval, toate organizațiile antisovietice din republică au fost lichidate⁹⁷, membrii acestora obținând termene de detenție de 25 de ani, de regulă. Pentru comparație, rezistența armată în Ucraina occidentală și republicile baltice, alte teritorii achiziționate după cel de-al doilea război mondial, a durat până în anul 1952⁹⁸, ceea ce sugerează că lichidarea organizațiilor antisovietice din Moldova a coincis aproximativ cu lichidarea organizațiilor ostile puterii

⁸⁸Valentin Beniuc, *Totalitarizm kak real'nost': istoriko-politologičeskoe issledovanie na primere poslevoennoi Moldovy*, Chișinău, Editura Universității de Stat din Moldova, 1998, pp. 83-87.

⁸⁹Elena Postică, *Rezistența antisovietică în Basarabia, 1944-1950*, Chișinău, Știința, 1997, pp. 50-66.

⁹⁰*Ibidem*, pp. 66-77.

⁹¹*Ibidem*, pp. 77-95.

⁹²*Ibidem*, pp. 144-155.

⁹³*Ibidem*, pp. 162-168.

⁹⁴*Ibidem*, p. 220.

⁹⁵*Ibidem*, p. 220-221. Vezi și Ion Țurcanu, *Moldova antisovietică. Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupației sovietice*, Editurile Prut Internațional și Știința, Chișinău, 2000.

⁹⁶Elena Postică, *Rezistența antisovietică...*, p. 168. Vezi și Leonid I. Brejnev, *Vospominaniia*, Moscova, Izdatel'stvo političeskoj literatury, 1983, p. 148.

⁹⁷Membrii ultimei organizații antisovietice, „Uniunea Democratică a Libertății”, au fost condamnați în martie 1952; Elena Postică, *Rezistența antisovietică...*, p. 220.

⁹⁸Bohdan Nahaylo & Victor Swoboda, *op. cit.*, p. 99-100.

comuniste din întreaga Uniune Sovietică, probabil, conform unui plan de sincronizare la nivel unional.

Moartea lui Stalin în martie 1953 și, mai ales, raportul secret a lui Hrușciiov din februarie 1956 despre „cultul personalității și consecințele sale” – deși considerat secret, a fost cunoscut și discutat de basarabenii de rând, după cum demonstrează documentele de arhivă. Acest lucru a determinat o revigorare a tendințelor antisovietice. Faptul că teroarea abuzivă a fost condamnată de însuși liderul Uniunii Sovietice a surprins chiar organele de securitate ale statului care, de teama de a nu fi învinuiți de stalinism, se limitau, la un moment dat, doar la consemnarea manifestărilor sau declarațiilor ostile puterii sovietice⁹⁹. În decembrie 1956, situația devine destul de alarmantă pentru Moscova, așa încât Comitetul Central al Partidului Comunist al URSS adoptă o rezoluție intitulată *Despre intensificarea activităților politice ale organizațiilor de partid printre mase și combaterea manifestărilor antisovietice, a elementelor dușmănoase*, trimisă comitetelor republicane de partid¹⁰⁰. Manifestările mai mult sau mai puțin deschise împotriva puterii sovietice au fost impulsionate și de evenimentele din Ungaria din toamna anului 1956 despre care populația locală era informată prin intermediul posturilor de radio străine. Există numeroase documente de arhivă ce demonstrează că fenomenul ascultării posturilor de radio străine a luat proporții alarmante pentru regim. Astfel, N. Dudnik, secretarul comitetului orășenesc de partid Bender, anunță Chișinăul în ianuarie 1957 că populația ascultă frecvent transmisiunile posturilor de radio „Vocea Americii” și „BBC”, ceea ce are o influență negativă asupra formării conștiinței comuniste în rândurile intelectualilor, în special ale tineretului¹⁰¹. Responsabilul de propagandă din raionul Brătușeni scria, la rândul său, că „unii colhoznici ascultă emisiunile „Vocii Americii”, „Europei Libere” etc și transmit informațiile tovarășilor”¹⁰². Din Comrat, secretarul comitetului raional de partid, un anume Mihailov, scria Comitetului Central republican în ianuarie 1957 că „populația găgăuză ascultă emisiunile în limbă turcă ale postului de radio „Vocea Americii”, precum și alte emisiuni ale posturilor de radio din Turcia”¹⁰³. Felul în care erau ascultate uneori emisiunile posturilor străine sfida autoritățile locale: în sate, cine dispunea de un aparat radio, îl scotea afară, dădea sunetul la maxim, așa încât să audă și vecinii care nu aveau un aparat propriu¹⁰⁴. Fenomenul ascultării posturilor de radio străine a căpătat un caracter de masă, mai ales datorită faptului că deja în 1956 în RSSM existau nu mai puțin de 49 923 de aparate de radio, dintre care 19 400 în localitățile rurale¹⁰⁵.

Există și după anul 1956 numeroase manifestări spontane îndreptate împotriva regimului sovietic. Spre exemplu, inițiativa congresului al III-lea al Uniunii Scriitorilor din Moldova din 14-15 octombrie 1965 de a reveni la alfabetul latin este calificată de Ivan Bodiul, prim secretar al PCM, drept o acțiune antisovietică, care ar știrbi din prietenia popoarelor. Principalii susținători ai ideii – Gheorghe Malarciuc, Aureliu Busuioc, Ion Druță și Mihai Cimpoi – sunt condamnați să-și facă autocritică și iertați, întrucât li se recunosc meritele pe plan profesional¹⁰⁶. În 1965, studentul Mihai Moroșan de la politehnica din Chișinău a fost acuzat de naționalism; în 1966, Gheorghe Moroziuc a arborat tricolorul pe coșul fabricii de zahăr din Bălți, fapt pentru care a fost condamnat la 3 ani lagăr de muncă. În 1967, fiind învinuiți de activitate de propagandă în rândurile studenților și intelectualilor a ideii de reunire a Basarabiei și Nordului Bucovinei cu România, studenți ai Conservatorului

⁹⁹ AOSPRM inv. 17, d. 141, f. 160.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Ibidem, f. 13.

¹⁰² Ibidem, f. 17.

¹⁰³ Ibidem, f. 67.

¹⁰⁴ Există numeroase informații în acest sens, din diferite raioane ale republicii. A se vedea în Ibidem, f. 1-170.

¹⁰⁵ Igor Cașu, „Politica ...”, p. 135.

¹⁰⁶ Valeria Cozma, *Hudostvennaia kultura Respubliki Moldova v usloviiah partiinogo rukovodstva* în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 2, 1991, p. 42.

din Chișinău au primit termene de detenție, cuprinse între 4 și 7 ani: Postolache – 7 ani, Cuciureanu și Cemîrtan – a câte 4 ani fiecare. De manifestări naționaliste au fost învinuiți studenții Odobescu și Lilia Neagu, în 1971, precum și inițiatorii mișcării studențești din anii '60 de la Institutul de Arte din Chișinău¹⁰⁷. Lingvistul Ion Vasilenco, pentru faptul că s-a pronunțat insistent și cu vehemență pentru unitatea lingvistică moldo-română și revenirea la alfabetul latin a fost internat într-un penitenciar. Cazul lui Vasilenco sugerează intenția autorităților sovietice de a inculca teamă în rândurile intelectualilor care sprijineau asemenea convingeri. Gheorghe David a fost internat în plină Perestroikă, în 1989, într-un spital psihiatric din Dnepropetrovsk¹⁰⁸. Alte manifestări naționale ale basarabenilor, cu o semnificație deosebită în epocă, deși mult mai palide în comparație cu cele din alte republici unionale, a fost întemeierea în 1969¹⁰⁹ a organizației „Frontul Național Patriotic”, deconspirată în 1970. Creată la inițiativa lui Alexandru Usatiuc și Gheorghe Ghimpu, organizația își propusese obiectivul de unire a RSSM cu România, invocând faptul că atât România, cât și Uniunea Sovietică erau state socialiste. După ce Usatiuc i-a prezentat personal unui consilier de-a lui Ceaușescu la București în iunie 1970 o scrisoare în acest sens, în luna următoare principalii membri ai organizației¹¹⁰ au fost arestați și au primit termene de detenție cuprinse între 4 și 9 ani¹¹¹. Mai târziu, în 1995, unul dintre principalii ei membri a recunoscut că organizația nu avea un scop declarat anticomunist, adică revendicările naționale au fost preconizate a fi realizate în cadrul sistemului comunist. Astfel, Alexandru Usatiuc a mărturisit că în hotărârea organizației din 1969 “se vorbea despre reunirea cu România, de limba de stat – limba română – de tricolor cu o panglică neagră de-a lungul culorilor până se va efectua Reîntregirea. Am apărut grafia latină, imnul și stema. *Toate acestea însă nu puteau avea prea mare ecou aici, în Basarabia, pe atunci foarte sovietică*”¹¹² (s. n.). Se presupune că membrii grupului Usatiuc au fost predați KGB-ului de către Securitate, la ordinul lui Ceaușescu, care primise o scrisoare de la Usatiuc.

Au existat și proteste vehemente ale studenților și profesorilor din Chișinău în 1972 în legătură cu decizia autorităților municipale de a muta monumentul lui Ștefan cel Mare cu câțiva metri în spate pentru că piața Victoriei din capitala Basarabiei trebuia „dominată” de monumentul lui Lenin, nu de cel al unui erou-simbol național al moldovenilor, în particular, și al românilor, în ansamblu.

Reabilitarea victimelor

Unele familii au protestat imediat împotriva deportărilor, au trimis scrisori unor instanțe superioare și, cele mai norocoase, au obținut câștig de cauză. În principal, este vorba de familiile deportate în 1949 care au demonstrat că aveau un membru al lor în Armata Roșie. Spre mijlocul anului 1952, numărul familiilor reabilite astfel s-a ridicat la 87, în total 447 persoane. Reabilitarea în masă a victimelor represiunilor staliniste a început după anul 1956, când a avut loc Congresul al 20-lea al PCUS la care Hrușciiov a prezentat faimosul său raport despre cultul personalității și consecințele acestuia. Mai exact, drept urmare a Ucazului

¹⁰⁷ Vlad Georgescu, *Conștiința națională în Moldova Sovietică*, în *Idem, România anilor '80*, București & Munchen, Ion Dumitru Verlag, 1995, p. 116. Vezi mai pe larg, „Literatura și arta”, 16 iulie, 1992.

¹⁰⁸ Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*, Chișinău, Prut Internațional, p. 100. Vezi și Gheorghe David, *Cum am fost “nebur”*, în „Basarabia”, nr. 9, 1990, p. 141-152.

¹⁰⁹ Anul este menționat greșit (1961) în Serafim Saka, *op. cit.*, p. 114. Ion Șișcanu a descoperit documente de arhivă conform cărora anul înființării organizației este 1969, nu 1961.

¹¹⁰ Cei arestați au fost merceologul Alexandru Usatiuc, biofizicianul Gheorghe Ghimpu, profesorul Valeriu Graur și economistul Alexandru Șoltoianu. Ultimul, după părerea lui Ion Șișcanu, în realitate nu a făcut parte din „Frontul Național Patriotic”.

¹¹¹ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 117-118; N. Dima, *op. cit.*, p. 127; Nicolae Lupan, *Basarabia. Colonizări și Asimilare*, Madrid, Carpați, 1979, pp. 17, 20.

¹¹² Serafim Saka, *op. cit.*, p. 114.

Sovietului Suprem al URSS din 19 martie 1958, au fost anulate restricțiile privind locul de trai al deportaților și au fost eliberate de sub supravegherea miliției câteva categorii de „strămutați”, însă fără ca aceștia să fie reabilitați. Reabilitarea presupunea anumite obligații juridice ale autorităților sovietice față de deportați, inclusiv retrocedarea averilor confiscate, ceea ce explică rezerva ucazului amintit mai sus. În același timp, pentru revenirea la locurile natale era nevoie și de permisiunea autorităților de la Chișinău. În perioada 1958-1963, acestea au acordat „unda verde” doar pentru 2033 familii¹¹³, dar nu se știe exact numărul celor care li s-a refuzat acest drept.

Mulți dintre cei deportați au murit în timpul deplasării, din cauza condițiilor inumane de transport. Alții și-au pierdut viața în „siberii de ghiață”, pentru a invoca o expresie utilizată de intelectualii de la Chișinău în perioada Perestroikăi. Nu se știe încă până astăzi numărul celor care au supraviețuit. S-au publicat unele memorii ale supraviețuitorilor¹¹⁴, precum și o „carte a memoriei” victimelor totalitarismului comunist¹¹⁵. Cele patru volume ale colecției „cartea memoriei” constituie o sursă importantă pentru cercetarea problemei, chiar dacă de multe ori datele publicate nu sunt complete, lipsind informații fie despre originea socială a victimelor, iar cea etnică putând fi doar dedusă după numele de familie. Pe de altă parte, unii basarabeni nu s-au mai întors niciodată acasă pentru că nu credeau că li se va face dreptate (în ceea ce privește restituirea imobilelor, a utilajului agricol etc.), preferând să rămână pentru totdeauna acolo unde soarta i-a „strămutat”¹¹⁶. Reabilitarea adevărată a continuat în timpul Perestroikăi. La 10 aprilie 1989, Consiliul de miniștri de la Chișinău și-a anulat decizia sa din 28 iunie 1949 potrivit căreia au fost deportați „familii de culaci, foști moșieri și mari comercianți”¹¹⁷. Dar procesul nu s-a încheiat definitiv nici până astăzi. În 2005, în parlamentul Republicii Moldova a fost propus un proiect de lege care are drept scop reabilitarea tuturor victimelor regimului sovietic – inițiatorul acestui proiect de lege fiind deputatul Anatol Țaranu, istoric de meserie. Acest proiect prevede restituirea proprietăților pierdute sau plata unei recompense financiare tuturor victimelor care au suferit represiunea pe nedrept. Legea din 1992 cu privire la recompensarea victimelor represiunilor staliniste prevedea o recompensă mizerabilă, de 200 lei moldovenești de persoană (cca. 16 \$)¹¹⁸.

În 2006, săptămânatul „Jurnal de Chișinău” a lansat o discuție publică de amploare cu privire la adoptarea unei legi a lustrației în Republica Moldova, inițiativă lansată și câțiva ani mai devreme dar care nu a avut un impact asupra societății. La rândul său, ziarul „Timpul” și „Flux” publică frecvent articole despre soarta victimelor regimului sovietic, contribuind astfel la perpetuarea memoriei represiunilor comuniste.

Care ar fi numărul total al victimelor regimului sovietic în fosta RSSM? Suferința unei societăți nu poate fi calculată și redată doar prin numărul victimelor, dar o estimare aproximativă se impune, mai ales când anumite categorii sociale, istorici militanți sau politicieni nostalgici tind să minimalizeze aploarea represiunilor comuniste. Valeriu Pasat,

¹¹³ Vladimir Țaranov, *op. cit.*, pp. 78-79.

¹¹⁴ Vasile Țepordei, *Amintiri din Gulag*, București, Editura Abeona, 1992; Ștefan Tudor, *Satana pe pământ. Mărturii din anii de foamete și deportări*, Chișinău, Universitas, 1992; Serafin Saka (ed.), *Basarabia în Gulag*, Chișinău, 1994; Dumitru Crihan, *Invitație în Iad*, Chișinău, 1998; Vadim Pirogan, *Pe drumurile pribegiei*, Chișinău, 1999; *Destine răsturnate* (memorii ale 14 femei supraviețuitoare ale Gulagului), Chișinău, 2005 etc.

¹¹⁵ Elena Postică (ed.), *Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, vol. I-IV, Chișinău, 1999-2005.

¹¹⁶ În general despre soarta celor care au revenit din Gulagul sovietic, vezi Nanci Adler, *Life in the „Big Zone: The Fate of Returnees in the Aftermath of Stalinist Repressions*, în „Europe-Asia Studies”, vol. 51, no. 1, 1999, pp. 5-19.

¹¹⁷ Despre legislația fostelor republici sovietice, inclusiv Moldova, privind reabilitarea victimelor stalinismului, vezi volumul lui E. Zaitsev, *Sbornik zakonodatel'nyh aktov o reabilitații, prineatye v gosudarstvah byvșih republikah SSSR*, Moscova, 1992.

¹¹⁸ „Timpul”, 13 septembrie 2005; vezi și <http://www.azi.md/print/36403/Ro>, consultat ultima dată la 10 noiembrie 2005.

care a contribuit poate cel mai mult la elucidarea problemei, estimează numărul celor deportați din Moldova la cca. 60 000 de oameni¹¹⁹. Această estimare ia în vedere numărul total al celor deportați în noaptea de 13 spre 14 iunie 1941, în noaptea de 5 spre 6 iulie 1949, precum și din 1 aprilie 1951, dar omite, în lipsa probelor documentare concludente, alte persoane condamnate și deportate în Kazahstan și Rusia în afara celor 3 deportări în masă. Elena Postică, coordonatoarea celor patru volume a *Cărții memoriei*, apărută între 1999 și 2005, estimează numărul celor care au fost condamnați din motive politice de regimul sovietic în ansamblu, nu numai de cel stalinist, la cca. 80 000 persoane¹²⁰. Autorii *Cărții Negre a Comunismului*, citând o scrisoare a ministrului de interne al URSS către Stalin din 17 februarie 1950, menționează cifra de 94 792 000 deportați din Moldova cu statut de *spețpereselenți* (deportați cu statut special) în gulagurile sovietice¹²¹. Acest număr pare a fi cel mai aproape de adevăr, întrucât provine dintr-un document oficial și se apropie de numărul celor identificați deja și incluși în *Cartea Memoriei*, departe de a fi completă, alte volume urmând a fi publicate. În ceea ce privește foametea din anii 1946-1947, Mihai Gribincea a calculat, pe baza documentelor de arhivă, numărul celor care au murit la 216 000 persoane¹²². Unii autori au considerat printre victime ale regimului comunist și zecile sau chiar sutele de mii de moldoveni care au fost recrutați pentru muncă la șantierele industriale din alte republici unionale, mai ales din Rusia¹²³. După părerea noastră, însă, această interpretare este exagerată. Deși putem admite că nu toți cei plecați au decis numaidecât din voință proprie, nu putem exclude și faptul că o parte însemnată a muncitorilor moldoveni au plecat fiind determinați de sărăcie și îmbiați de propaganda oficială în găsirea unui „eldorado sovietic”. Putem admite, de asemenea, că presiunea autorităților sovietice în recrutarea forței de muncă pentru Rusia a fost mai puternică sau chiar determinantă în primul an de ocupație sovietică, decât după 1944 și, respectiv, mai diminuată după 1953.

Prin urmare, dacă excludem chestiunea muncitorii recrutați pentru muncă în diferite întreprinderi ale URSS, numărul *victimelor politice* ale regimului comunist sovietic din fosta RSSM, se ridică la peste 300 000 de persoane. Dintre aceștia, cca. 5 000 au fost executați în timpul Marii Terori în RASSM, 216 000 au murit de foamete în anii 1946-1947, cca. 95 000 erau atestați ca deportați în gulag la 1950, iar alte câteva mii au fost condamnați pentru „naționalism” sau alte acțiuni antisovietice, din 1953 până în 1989. În ceea ce privește componența etnică a deportaților din RSSM, aproape jumătate dintre aceștia erau români basarabeni, ceea ce constituia în total cca. 45 000 adulți și copii în ianuarie 1953¹²⁴ sau numai 25 873 adulți la aceeași dată¹²⁵. Întrucât numărul copiilor deportați în 1949 se ridică la 11 889 din totalul de 35 796¹²⁶, adică la o treime, și nu uităm și de cei deportați în iunie 1941 și în mod individual după 1944, putem considera ca valabilă cifra de 45 000 total adulți și copii de români basarabeni pentru începutul anului 1953.

Represiunile sovietice împotriva populației locale din actuala Republică Moldova au cunoscut mai multe forme, dar ele n-au reușit să schimbe radical componența etnică a republicii. Deportările de amploare, cu consecințe tragice pentru un segment important al societății moldovenești au avut loc în iunie 1941 și iunie 1949. Operațiunea din 1941 a avut

¹¹⁹ V. Pasat, *Trudnye...*, p. 55.

¹²⁰ Elena Postică, (ed.), *Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, vol. I-IV, Chișinău, 1999-2005.

¹²¹ Stéphane Cortois, (coord.) *Cartea Neagră a Comunismului. Crime, teroare, represiune*, București, Editura Humanitas – Fundația Academia Civică, 1998, p. 223.

¹²² Mihai Gribincea, *op. cit.*, p. 64.

¹²³ Charles King, *Moldovans...*, p. 96; Ștefan. Gorda, *Mașina diabolică a migrației*, în C. Bârcă, *Deportări și neodeportări*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1990, pp. 34-51; Dima, *op. cit.*, pp. 80-82.

¹²⁴ „Argumenty i fakty”, nr. 39, 1989, p. 8.

¹²⁵ N.F. Bugai, *40-50-e gody: posledstviia deportatsii narodov*, în „Otechestvennaia Istoriia”, nr. 2, 1992, p. 142.

¹²⁶ V. Pasat, *op. cit.*, p. 554; Elena Șișcanu, *op. cit.*, p. 107.

drept scop eliminarea elementelor sociale potențial dușmănoase puterii sovietice și a fost determinată mai ales de iminența unui atac german asupra URSS. Pe de altă parte, deportările din iunie 1949 au avut o anvergură mai mare și scopul acestora a fost de a elimina la o scară mai ridicată toate elementele sociale indezirabile mai ales din zonele rurale, inclusiv „colaboratorii ocupanților” din timpul războiului. Țăranii erau refractari la ideile comuniste și ei au avut de suferit cel mai mult. Și, întrucât majoritatea românească era preponderent una rurală, în proporție de peste 80%, este evident că represiunile au avut și un caracter antiromânesc pronunțat. În același timp, au suferit în egală măsură reprezentanții altor comunități etnice din fosta RSSM – ucraineni, ruși, evrei, găgăuzi, bulgari etc. Foametea din anii 1946-1947 a fost, de asemenea, o alta metodă principală de teroare față de populația locală, care a provocat moartea a peste 200 000 în doar câteva luni. Dar foametea nu a putut înfrânge spiritul de rezistență al țăranimii, dovadă faptul că ritmul colectivizării agriculturii rămâne scăzut și după aceasta. În același timp, până în anii 1950-1951 un anumit segment al societății basarabene a rezistat, prin diferite forme, inclusiv cu arma în mână, împotriva regimului sovietic.

După a doua deportare mai ales, cea din 1949, populația locală, indiferent de originea etnică, a preferat să se resemneze în fața regimului totalitar sovietic. Iluziile cu privire la o „eliberare” a Basarabiei de către Statele Unite dispar o dată cu înăbușirea revoluției maghiare anticomuniste din toamna anului 1956¹²⁷. Astfel, după 1956 nu mai constatăm acțiuni sau manifestări de masă cu caracter antisovietic sau anticomunist, ci daor la nivel individual sau grupuri minuscule (Uniunea Scriitorilor, „Frontul Național Patriotic”). Abia în timpul Perestroikăi, societatea basarabeană începe să-și exprime deschis valorile și opiniile sale, inclusiv cu privire la trecutul mai mult sau mai puțin recent și a consecințelor acestuia pentru prezent.

Cazul basarabean aruncă lumină asupra esenței regimului totalitar sovietic, din perspectiva că represiunile au un caracter deosebit prin natura, metodele utilizate și scopul lor, în comparație cu cele comise de alte regimuri totalitare din secolul al XX-lea, în speță de cel fascist și nazist, dar și față de alte regimuri comuniste din Europa Centrală și de Est.

¹²⁷ Vezi Igor Cașu, „*Politica națională*” ..., pp. 134-135.